

„Bez plechovky od Coca-Coly
vyzerali naše domácnosti rovnako.
Boli vymaľované rovnakou
farbou, boli zariadené rovnakým
nábytkom. S plechovkou od
Coca-Coly sa niečo zmenilo,
a to nielen vizuálne.“

absynt
prekliati/reportéri

Lea Ypi

Slobodná

Dospievanie na konci dejín

absynt

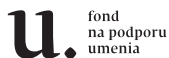
Lea Ypi: Slobodná

Dospievane na konci dejín

Preložila Ivana Krekáňová

Venované pamiatke mojej starej mamy
Leman Ypi (Nini), 1918 – 2006

Publikáciu z verejných zdrojov podporil
Fond na podporu umenia

Copyright © Lea Ypi, 2021

Translation © Ivana Krekáňová

Design & Layout © Pavlína S. Morháčová

Cover Photo © In Pictures Ltd./Corbis via Getty Images

ISBN 978-80-8203-578-3

*„Ľudské bytosti netvorja dejiny z vlastnej vôle.
Ale napriek tomu dejiny tvoria.“*

Rosa Luxemburgová

Obsah

Prvá časť

1. Stalin	15
2. Ten druhý Ypi	29
3. 471: stručný kádrový profil	43
4. Ujo Enver nás navždy opustil	53
5. Plechovky od Coca-Coly	65
6. Súдруžka Madmazel	79
7. Voňajú po opaľovacom kréme	93
8. Brigadistka	109
9. Ahmed doštudoval	123
10. Koniec dejín	133

Druhá časť

11. Sivé ponožky	149
12. List z Atén	165
13. Každý chce preč	181
14. Konkurenčný boj	193
15. Vždy som so sebou nosila nôž	205
16. To všetko patrí k občianskej spoločnosti	217
17. Krokodíl	231
18. Štrukturálne reformy	243
19. Neplač	253
20. Ako zvyšok Európy	265

21. 1997	275
22. Filozofi svet len vysvetľujú, ide o to, zmeniť ho	293
Epilóg	303
Podakovanie	309
Poznámka prekladateľky	313

Prvá část

1. Stalin

Nikdy som si nepoložila otázku o význame slobody. Až do dňa, keď som objala Stalina. Zblízka bol oveľa vyšší, ako som očakávala. Naša učiteľka Nora nám povedala, že imperialisti a revizionisti radi zdôrazňujú, že Stalin bol nízky. V skutočnosti nebol až taký nízky ako Ľudovít XIV., o ktorého výške, ako pokračovala, sa – napodiv – nikdy nezmieňovali. V každom prípade, dodala vážne, zameriavanie sa na vzhľad a nie na to, na čom skutočne záleží, je typická imperialistická chyba. Stalin bol obor a jeho činy boli oveľa dôležitejšie ako jeho vzrast.

To, čo robilo Stalina naozaj výnimočným, objasňovala učiteľka Nora ďalej, bolo to, že sa usmieval očami. Verili by ste tomu? Usmievať sa očami? To preto, že priateľské fúzy, ktoré mu zdobili tvár, zakrývali jeho pery, takže ak by ste sa sústredili len na tie, nikdy by ste nezistili, či sa Stalin naozaj usmieva, alebo nie. Stačilo sa však pozrieť do jeho očí, prenikavých, inteligentných a hnedých, a hneď ste to vedeli. Stalin sa usmieval. Niektorí ľudia sa nedokážu človeku pozrieť do očí. Zjavne majú čo skrývať. Stalin sa zahľadel priamo na vás, a ak sa mu chcelo, alebo ak ste sa správali dobre, jeho oči sa na vás usmiali. Vždy nosil bežný kabát a obyčajné hnedé topánky a rád si zasúval pravú ruku pod ľavú chlopňu kabáta, akoby sa držal za srdce. Ľavú ruku mal často vo vrecku.

„Vo vrecku?“ pýtali sme sa. „Nie je neslušné chodiť s rukou vo vrecku? Dospelí nás neustále napomínajú, aby sme si ruky z vreciek vytiahli.“

„No, áno,“ zareagovala na to učiteľka Nora. „Ale v Sovietskom zväze je zima. A vôbec,“ dodala, „Napoleon mal tiež vždy ruku vo vrecku a nikto nikdy netvrdil, že je to neslušné.“

„Nie vo vrecku,“ ozvala som sa nesmelo. „Vo veste. V jeho dobe to bol znak dobrého vychovania.“

Učiteľka Nora ma ignorovala a chystala sa odpovedať na ďalšiu otázku.

„A bol nízky,“ prerušila som ju.

„Ako to vieš?“

„Povedala mi to moja stará mama.“

„Čo ti povedala?“

„Povedala mi, že Napoleon bol nízky, ale keď ho Marxov učiteľ Hangel, alebo Hegel, už si nepamätám, videl, vyhlásil, že vidí dušu sveta na koni.“

„Hangel,“ opravila ma. „Hangel mal pravdu. Napoleon zmenil Európu. Rozšíril politické inštitúcie osvietenstva. Bol jedným z velikánov. Ale nebol taký veľký ako Stalin. Keby Marxov učiteľ Hangel videl Stalina, samozrejme nie na koni, ale možno na tanku, tiež by tvrdil, že vidí dušu sveta. Stalin bol zásadným zdrojom inšpirácie pre oveľa viac ľudí, pre milióny našich bratov a sestier v Afrike a Ázii, nielen v Európe.“

„Miloval Stalin deti?“ pýtali sme sa.

„Samozrejme.“

„Viac ako Lenin?“

„Asi rovnako, ale jeho nepriatelia sa to vždy snažili zatajiť. Pokúšali sa ho vykresľovať tak, aby vyzeral horšie než Lenin, pretože Stalin bol silnejší a pre nich oveľa, oveľa

nebezpečnejší. Lenin zmenil Rusko, ale Stalin zmenil celý svet. To je dôvod, prečo sa o tom, že Stalin miloval deti rovnako ako Lenin, nikdy poriadne nehovorilo.“

„Miloval Stalin deti rovnako ako ujo Enver?“

Učiteľka Nora zaváhala.

„Miloval ich viac?“

„Odpoveď poznáte,“ vyhlásila so srdečným úsmevom.

Je možné, že Stalin miloval deti. Je pravdepodobné, že deti milovali Stalina. Ale isté, smrteľne isté je, že ja som ho nikdy nemilovala viac ako v to mokré decembrové popoludnie, keď som z prístavu utekala do neveľkého parčíka pri Paláci kultúry, spotená, rozochvená, srdce mi búšilo tak silno, až som si myslela, že ho vyplujem na zem. Bežala som asi kilometer a pol tak rýchlo, ako som len vládala, keď som konečne zbadala ten parčík. Keď sa na obzore zjavil Stalin, vedela som, že budem v bezpečí. Stál tam, slávnostne ako zvyčajne, v bežnom kabáte, obyčajných bronzových topánkach, s pravou rukou pod chlopňou kabáta, akoby si podopieral srdce. Zastavila som, poobzerala sa naokolo, či ma nikto nesleduje, a podišla som bližšie. S pravým lícom pritlačeným na Stalinovo stehno a s natiahnutými rukami, ktorými som sa snažila obopnúť zadnú časť jeho kolien, ma nebolo vidieť. Snažila som sa chytiť dych, zavrela som oči a začala počítať. Jeden. Dva. Tri. Keď som sa dostala k tridsiatim siedmim, už som nepočula brechot psov. Z hromového dupotu topánok po betóne sa stala len vzdialená ozvena. Doliehalo ku mne iba občasné skandovanie protestujúcich: „Sloboda, demokracia, sloboda, demokracia.“

Keď som si bola istá, že som v bezpečí, Stalina som pustila. Posadila som sa na zem a pozornejšie som si ho prezrela. Posledné kvapky dažďa na jeho topánkach vysychali

a farba na jeho kabáte začala blednúť. Stalin bol presne taký, ako ho opísala učiteľka Nora: bronzový obor s rukami a nohami oveľa väčšími, ako som očakávala. Natiahla som krk a zaklonila hlavu, aby som sa uistila, že mu fúzy naozaj zakrývajú hornú peru a že sa usmieva očami. Ale žiadny úsmev tam nebol. Ani žiadne oči, pery a dokonca ani fúzy. Chuligáni ukradli Stalinovu hlavu!

Zakryla som si ústa, aby som pridusila výkrik. Stalin, ten bronzový obor s priateľskými fúzmi, ktorý stál v parčíku Paláca kultúry dávno predtým, než som sa narodila, bez hlavy? Stalin, o ktorom by Hangel povedal, že videl dušu sveta na tanku? Prečo? Čo chceli? Prečo kričali *sloboda, demokracia, sloboda, demokracia*? Čo to všetko malo znamenať?

Nikdy som sa nad slobodou nezamýšľala. Nebolo prečo. Slobody sme predsa mali dostatok. Cítila som sa taká slobodná, že som svoju slobodu často vnímala ako bremeno a občas, ako aj v ten deň, dokonca ako hrozbu.

Nechcela som sa dostať na protest. Veď som sotva tušila, čo to protest je. Len pár hodín predtým som stála v daždi pri školskej bráne a rozmýšľala, ktorou cestou sa vrátiť domov, či odbočiť doľava, doprava, alebo ísť rovno. Mohla som sa slobodne rozhodnúť. Každá cesta vyvolávala rôzne otázky a ja som musela zvážiť príčiny i následky, premýšľať o ich dôsledkoch a urobiť rozhodnutie, o ktorom som vedela, že by som ho mohla ľutovať.

V ten deň som to naozaj oľutovala. Slobodne som sa rozhodla, ktorou cestou pôjdem domov, a rozhodla som sa zle. Práve som skončila s upratovaním v škole po konci vyučovania. Pri upratovaní triedy sme sa striedali v skupinách po štyroch, ale chlapci si často našli výhovorky a zväčša to zostávalo len na dievčatách. Bola som v skupine

s kamarátkou Elonou. V bežný deň sme po upratovaní odchádzali zo školy spolu, zastavili sa pri starkej, ktorá sedela na chodníku na rohu cesty a predávala slnečnicové semienka. Spýtali sme sa jej: „Môžeme ochutnať? Sú solené alebo nesolené? Pražené alebo nepražené?“ Starenka otvorila jedno z troch vrecúšok, ktoré mala so sebou, pražené a solené, pražené a nesolené, nepražené a nesolené, a my sme z každého ochutnali zopár semienok. Keď sme mali nejaké drobné, bolo z čoho vyberať.

Potom sme odbočili doľava k Eloninmu domu, chrú mali slnečnicové semienka a trochu museli zabojsť s hrdzavými kľúčmi, ktoré mala pripevnené k matkinmu náhrdelníku pod školskou uniformou, aby sme sa dostali dnu. Tam sme si mohli vybrať, akú hru budeme hrať. V decembri to bolo jednoduché. V tomto ročnom období sa začínali prípravy na národnú spevácku súťaž a my sme si vymýšľali vlastné piesne a predstierali, že budeme vystupovať v celoštátnej televízii. Ja som písala texty, Elona spievala a niekedy som ju sprevádzala bubnovaním veľkou drevenou lyžicou do panvíc v kuchyni. Nedávno však Elona o spevácku súťaž stratila záujem. Radšej sa chcela hrať na nevesty a bábätká. Namiesto mlátenia do panvíc v kuchyni chcela, aby sme si v izbe jej rodičov skúšali mamine sponky do vlasov, prezliekali sa do jej starých svadobných šiat alebo sa naličili a predstierali, že sa staráme o bábiky, kým nenastal čas obeda. Vtedy som sa musela rozhodnúť, či sa budem hrať ďalej, ako chcela Elona, alebo ju presvedčím, aby spravila praženicu, alebo, ak neboli vajíčka, aby sme si dali chlieb namočený do oleja, alebo možno len chlieb. Ale to boli všetko triviálne rozhodnutia.

Skutočná dilema sa objavila po hádke, ktorú sme v ten deň mali s Elonou pre upratovanie triedy. Ona trvala na

tom, že by sme mali pozametať aj umyť podlahu, inak nikdy nedostaneme vlajku pre najlepšie upratovačky mesiaca, na ktorej jej mame vždy tak veľmi záležalo. Zareagovala som, že vždy zemetáme v nepárne dni, zemetáme a umývame v párne dni, a keďže bol nepárny deň, mohli by sme ísť domov skôr a aj tak dostaneme vlajku za upratovanie. Odvetila, že to nie je to, čo učiteľka očakáva, a pripomenula mi, že mojich rodičov si raz zavolali do školy, pretože som upratovanie zanedbávala. Namietla som, že sa mýli; skutočným dôvodom bola pondelňajšia kontrolná skupina, ktorá zistila, že som mala príliš dlhé nechty. Tvrdila, že na tom nezáleží, že správny spôsob upratovania triedy je v každom prípade zametať aj umývať, a keby sme aj napriek tomu dostali na konci mesiaca vlajku, bolo by to, akoby sme podvádzali. Okrem toho, dodala, ako keby už nemala žiadny ďalší argument, tak upratuje aj doma, pretože to tak robievala jej mama. Povedala som Elone, že nemôže zakaždým takto využívať svoju matku, len aby dosiahla svoje. Odišla som nahnevaná, a keď som stála v daždi pri školskej bráne, uvažovala som, či má Elona právo očakávať, že k nej budú všetci milí, aj keď sa mýli. Uvažovala som, či som mala radšej predstierať, že zbožňujem zametanie a umývanie dlážky, rovnako ako som predstierala, že sa rada hrám na nevesty a bábätká.

Nikdy som jej to nepovedala, ale tú hru som neznášala. Nenávidela som byť v izbe jej matky a skúšať si svadobné šaty. Znervózňovalo ma nosiť šaty mŕtvej osoby, alebo sa dotýkať mejkapu, ktorý si nanášala na tvár len pred niekoľkými mesiacmi, akoby sme boli ňou. Všetko to bolo ešte čerstvé. Elona sa tešila na to, že bude mať sestričku, ktorá sa bude hrať s mojím bračekom. Namiesto toho jej matka zomrela, sestričku poslali do sirotinca a zostali len

svadobné šaty. Nechcela som jej ublížiť tým, že by som si ich odmietla obliecť, alebo že by som jej povedala, ako ma odpudzujú sponky do vlasov. Samozrejme, mohla som jej povedať, čo si myslím o hre na nevesty a bábätká, rovnako ako som ju nakoniec nechala umývať podlahu v triede; nikto mi v tom nebránil. Rozhodla som sa však, že bude lepšie povedať Elone pravdu, aj keď by jej to mohlo ublížiť, než donekonečna klamať, len aby bola šťastná.

Ak som neodbočila doľava k Eloninmu domu, mohla som sa vydať vpravo. To by bola najkratšia cesta domov, dvoma úzkymi uličkami, ktoré sa napájali na hlavnú cestu pred výrobňou keksov. Tam nastávala iná dilema. Každý deň po skončení vyučovania sa tam v určitom čase, keď sa očakával príchod nákladiaka, zhromaždila početná skupina detí. Ak by som sa rozhodla pre túto cestu domov, musela by som sa pripojiť k tomu, čo sme nazývali „akcia keksíky“. Zaradila by som sa k ostatným deťom pri múre výrobné, nervózne by sme spolu vyčkávali na príchod nákladiaka, sledovali dvere a pozorne počúvali zvuky potenciálneho ruchu premávky, ako sú ľudia na bicykloch alebo príležitostný povoz ťahaný koňmi. V jednom momente sa dvere výrobné vždy otvorili a objavili sa dvaja pracovníci, ktorí niesli debny s keksami ako dvojica Atlasov so Zemou na pleciach. Vtedy nastal menší rozruch, všetci sa vrhli vpred a skandovali: „Chamtivý, chamtivý, keksíky, keksíky, ach, chamtivý človek!“ Potom sa usporiadaný rad spontánne rozdelil na predvoj detí v čiernych uniformách, ktoré mávali rukami a snažili sa chytiť mužov za kolená, a zadný voj, ktorý sa vyrojil okolo dverí a zavadzal tam. Muži sa vykrúcali spodnou časťou tela, aby sa vymanili zo zovretia, a zároveň sa snažili udržať hornú polovicu tela rovno, aby mohli pevnejšie uchopiť debny s keksami. Vypadol balíček,

vypukla bitka a potom z výroby vyšla vedúca s toľkými keksami, koľko bolo potrebných na uspokojenie všetkých detí, a následne sa zhromaždenie rozišlo.

Mohla som slobodne odbočiť doprava alebo ísť rovnú, a ak by som odbočila doprava, presne toto som mohla očakávať. Bolo to všetko úplne nevinné, a bolo veľmi nerozumné, ba možno dokonca nespravodlivé žiadať od jedenásťročného dieťaťa, ktoré sa len vracalo domov, aby šlo ďalej a ignorovalo lahodnú vôňu keksíkov, ktorá sa šíriala z otvorených okien výroby. A rovnako nerozumné by bolo očakávať, že si nevšímame rozpačité, zvedavé pohľady ostatných detí, keby len prešlo okolo, zdanlivo ľahostajné k príchodu nákladiaka. Presne o to ma však rodičia požiadali večer pred tým nešťastným decembrovým dňom v roku 1990, čo je čiastočne aj dôvod, prečo sa rozhodnutie o tom, ktorou cestou sa vrátiť domov, priamo dotýkalo otázky slobody.

Bola to trochu aj moja chyba. Nikdy som nemala prísť domov s keksami v ruke, akoby to bola nejaká trofej. Ale bola to aj chyba vedúcej výroby. Na miesto nastúpila len nedávno a ešte nevedela, ako to v jej novom zamestnaní chodí. To, že sa tam objavil hlúčik detí, považovala za jednorazovú záležitosť a namiesto toho, aby každému dala po keksíku, ako všetci pred ňou, porozdávala celé balenia. Znepokojení touto zmenou a dôsledkami, aké by pre ňu mohla mať naša „akcia keksíky“ v nasledujúcich dňoch, sme si balenia keksov nastrkali do školských tašiek namiesto toho, aby sme ich zjedli na mieste, a pálili sme preč.

Priznám sa, že som nečakala, že moji rodičia spravia okolo toho taký rozruch, keď im ukážem balenie keksov a vysvetlím, kde som ho vzala. Určite som nečakala, že prvá otázka bude: „Videl ťa niekto?“ Samozrejme, že ma niekto

videl, v neposlednom rade aj osoba, ktorá mi tie keksy dala. Nie, nepamätám si jej tvár presne. Áno, bola v stredných rokoch. Ani vysoká, ani nízka, taký priemer. Vlnité vlasy, tmavé. Veľký, srdečný úsmev. V tej chvíli otec zbledol. Vstal z kresla a držal si hlavu v rukách. Matka vyšla z obývačky a naznačila mu, aby ju nasledoval do kuchyne. Moja stará mama ma začala mlčky hladiť po vlasoch a môj bráček, ktorému som dala jeden keksík, prestal prežívať, sadol si do kúta a od všetkého toho napätia sa rozplakal.

Musela som sľúbiť, že sa už nikdy nebudem zdržiavať pred výrobňou keksov, ani sa už nikdy nepridám k radu pri múre, a musela som vyhlásiť, že chápem, aké dôležité je nechať pracovníkov pokračovať vo svojich povinnostiach, a že ak sa všetci budú správať ako ja, čoskoro keksy z obchodov úplne zmiznú. VZÁ-JOM-NOSTĚ, zdôrazňoval otec. Socializmus je postavený na vzájomnosti.

Keď som to sľubovala, vedela som, že to bude ťažké dodržať. Alebo možno nie – ktovie. Ale musela som aspoň v dobrej viere vynaložiť úsilie. Nemala som nikoho, na koho by som mohla hodiť vinu za to, že som šla rovno, namiesto toho, aby som odbočila doprava, alebo za to, že som sa po upratovaní nevrátila po Elonu, aby sme sa šli hrať na nevesty a bábätká, alebo za to, že som sa v ten deň rozhodla ignorovať keksíky. Všetko to boli moje rozhodnutia. Urobila som všetko, čo bolo v mojich silách, a aj tak som skončila na nesprávnom mieste v nesprávnom čase a teraz sa výsledok všetkej tej slobody pretavil do čírej hrôzy z toho, že by sa psy mohli vrátiť a roztrhať ma, alebo že ma rozpučia v tlačnici.

Niežeby som mohla predvídať, že narazím na protest, alebo že mi Stalin poskytne útočisko. Keby som nedávno nevidela v televízii scény nepokojov z akejsi inej krajiny,

ani by som netušila, že to zvláštne predstavenie skandujúcich ľudí a polície so psami sa nazýva „protest“. Niekoľko mesiacov predtým, v júli 1990, desiatky Albáncov preliezli múry zahraničných veľvyslanectiev, aby sa dostali dovnútra. Bola som z toho zmätená, nechápala som, prečo by sa niekto chcel zamknúť na cudzom veľvyslanectve. Rozprávali sme sa o tom v škole a Elona povedala, že raz bola jediná taká rodina, celá šesťčlenná rodina, dvaja bratia a štyri sestry, ktorí prekázli na talianske veľvyslanectvo v Tirane prezlečení za zahraničných turistov a žili tam päť rokov – celých päť rokov – len v dvoch izbách. Potom prišiel ďalší turista, tentoraz naozajstný, menom Javier Pérez de Cuéllar. Navštívil našu krajinu a stretol sa s rodinou, ktorá bývala na veľvyslanectve, a potom sa stretol s predstaviteľmi strany, aby im tlmočil ich túžbu žiť v Taliansku.

Zaujalo ma, čo Elona rozprávala, a spýtala som sa otca, čo to znamená. „Sú to *uligáni*,“ odpovedal, „presne ako povedali v televízii.“ Vysvetlil, že chuligán je cudzie slovo, pre ktoré nemáme albánsky preklad. Nepotrebovali sme ho. Chuligáni boli väčšinou nahnevaní mladíci, ktorí chodili na futbalové zápasy, veľa pili a dostávali sa do problémov, mlátili sa s fanúšikmi druhého tímu a bezdôvodne pálili vlajky. Žili zväčša na západe, hoci niekoľko sa ich dalo nájsť aj na východe, ale keďže sme neboli ani na východe, ani na západe, v Albánsku donedávna neexistovali.

Myslela som na chuligánov, keď som sa snažila pochopiť, s čím som sa práve stretla. Je jasné, že ak niekto bol chuligán, nebolo preňho za hranou preliezť múr veľvyslanectva, kričať na políciu, narúšať verejný poriadok alebo pripravovať sochy o hlavu. Je jasné, že chuligáni robili to isté na západe a teraz sa možno tajne vkradli do našej krajiny len preto, aby rozduchávali problémy. Ale

Ľudia, ktorí pred niekoľkými mesiacmi preliezli múry veľ-vyslanectva, rozhodne neboli cudzinci. Čo mali títo rôzni chuligáni spoločné?

Matne som si spomínala na to, čo sa odohralo pred rokom a hovorili tomu demonštrácia proti Berlínskemu múru. Rozprávali sme sa o tom v škole a učiteľka Nora nám vysvetlila, že to súvisí s bojom medzi imperializmom a re-vizionizmom a s tým, ako si navzájom nastavujú zrkadlo, pričom obe zrkadlá sú rozbité. Nič z toho sa nás netýka-lo. Naši nepriatelia sa pravidelne pokúšali zvrhnúť našu vládu, ale rovnako pravidelne sa im to nedarilo. Koncom štyridsiatych rokov sme sa odtrhli od Juhoslávie, keď sa rozišla so Stalinom. V šesťdesiatych rokoch, keď Chruščov zneuctil Stalinov odkaz a obvinil nás z „ľavicovej nacio-nalistickej úchyľky“, sme prerušili diplomatické vzťahy so Sovietskym zväzom. Koncom sedemdesiatych rokov sme sa vzdali spojenectva s Čínou, keď sa rozhodla zbohatnúť a zradiť kultúrnu revolúciu. Na tom nezáležalo. Boli sme obklopení mocnými nepriateľmi, ale vedeli sme, že stojíme na správnej strane dejín. Zakaždým, keď nás nepriatelia ohrozovali, strana podporovaná ľuďom z toho vyšla sil-nejšia. V priebehu storočí sme bojovali s mocnými ríšami a ukázali zvyšku sveta, že aj malý národ na hraniciach Bal-kánu môže nájsť silu vzdorovať. Teraz sme viedli boj o do-siahnutie toho najťažšieho prechodu: od socialistickej ku komunistickej slobode – od revolučného štátu riadeného spravodlivými zákonmi k beztriednej spoločnosti, v ktorej štát ako taký zanikne.

Samozrejme, sloboda má svoju cenu, povedala nám učiteľka Nora. My sme si vždy bránili slobodu sami. Te-raz všetci platili za svoje omyly. Sú to oni, kto žije v chaose. My zostávame silní. Stále pôjdeme príkladom. Nemáme

peniaze ani zbrane, ale naďalej odolávame sirénam revisionistického Východu i imperialistického Západu a naša existencia dáva nádej všetkým ostatným malým národom, ktorých dôstojnosť je neustále pošliapovaná. Je pre nás cťou, že patríme k spravodlivej spoločnosti a vyrovná sa jej len vďačnosť za to, že sme chránení pred hrôzami, aké sa odohrávajú inde vo svete, na miestach, kde deti umierajú hladom, mrznú alebo sú nútené pracovať.

„Vidíte túto ruku?“ vyhlásila učiteľka Nora na konci svojho prejavu a s vášnivým výrazom zdvihla pravú ruku. „Táto ruka bude vždy silná. Táto ruka bude vždy bojovať. Viete prečo? Potriasla ruku súdruhovi Enverovi. Po zjazde som si ju celé dni neumývala. Ale aj keď som si ju umyla, sila v nej ostala. Nikdy ma neopustí, nikdy, kým nezomriem.“

Myslela som na ruku učiteľky Nory a na slová, ktoré nám povedala len pred niekoľkými mesiacmi. Ešte stále som sedela na zemi pred Stalinovou bronzovou sochou, pokúšala som sa usporiadať myšlienky a nabráť odvalu, aby som sa zdvihla a vrátila sa domov. Chcela som si zapamätať každé jej slovo, pripomenúť si jej hrdosť a silu, keď nám hovorila, ako ide brániť slobodu, pretože podala ruku ujovi Enverovi. Chcela som byť ako ona. Aj ja musím brániť svoju slobodu, pomyslela som si. Musí byť predsa možné prekonať svoj strach. Nikdy som ujovi Enverovi ruku nepodala. Nikdy som sa s ním nestretla. Ale možno mi dodajú silu Stalinove nohy.

Vstala som. Snažila som sa premýšľať ako moja učiteľka. Mali sme socializmus. Socializmus nám dal slobodu. Protestujúci sa mýlili. Nikto nehľadal slobodu. Všetci už boli slobodní, tak ako ja, jednoducho tú slobodu využívali alebo ju bránili, alebo robili rozhodnutia, ktoré im boli

vlastné – o tom, ktorou cestou ísť domov, či zabočiť doprava alebo doľava, alebo ísť rovno. Možno sa aj oni, rovnako ako ja, omylom zatúlali do blízkosti prístavu, ocitli sa v nesprávnom čase na nesprávnom mieste. Možno keď videli políciu a psy, jednoducho sa veľmi báli, a to isté sa dalo povedať o polícii a psoch, že sa tiež veľmi báli, najmä keď videli utekať toľko ľudí. Možno sa obe strany jednoducho naháňali bez toho, aby vedeli, kto koho prenasleduje, a preto ľudia zo strachu a neistoty začali kričať: *sloboda, demokracia*, aby vysvetlili, že to je to, čo nechcú stratiť, a nie to, čo chcú získať.

A Stalinova hlava s tým možno vôbec nesúvisela. Možno ju v noci poškodila búrka a dážď a niekto ju vzal, aby ju opravili, a čoskoro sa vrátil na svoje staré miesto ako nová, s prenikavými, usmievavými očami a hustými, priateľskými fúzmi zakrývajúcimi hornú peru, presne taká, ako mi ju vždy opisovali, presne taká, aká vždy bola.

Naposledy som objala Stalina, otočila som sa, pozrela na horizont, aby som odhadla vzdialenosť k nášmu domu, zhlboka som sa nadýchla a rozbehla sa.